

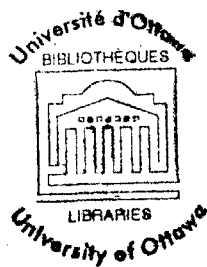
Збірник Історично-філософичної Секції
Наукового Товариства імени Шевченка у Львові.
Т. XVI.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

ЯК МАЛЯР.

НА ПИСАВ

Ол. Новицький.

Львів—Москва. 1914.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

Типо-литографія Т-ва И. Н. КУШНЕРЕВЪ и К^о. Пименовская ул., соб. д.

МОСКВА — 1914.

I.

Творчість Шевченка як маляра давно вже притягала увагу дослідувачів та біографів його. Та се їй зрозуміло. Навіть особи мало причасні до штуки не могли не зацікавити ся нею, знаючи, що вже змалку Шевченко виявляв непереможне поривання до малярства, що се поривання нарешті привело його до Академії штуки,—він став там одним з улюблених учнів тодішнього світила Академії, Карла Брюлова, набув титул „свобідного художника“, а потім і академіка. Крім того, протягом усього життя непереможно тягло його до сієї штуки: „Мені заборонили ще й малювати, відняли найблагороднішу частину життя мого“—писав він у засланні ¹⁾; „найбільше мені мук задає, що малювати мені не дозволяють“ ²⁾; „дивити ся і не сміти малювати,—се така мука, яку зрозуміє тільки суший художник“ ³⁾.

Все се показує, що малярство було його справжнім призванням, якого не міг придушити в нім навіть першорядний його поетичний таланти. Отже не диво, повторяю, що кожного, хто тільки займав ся студіюванням Шевченка, цікавило питання про значінне сього боку його таланту. Та проте так мало до сього часу се питання розроблене, що висновки дослідувачів просто протилежні. Одні вважають, що Шевченко вродив ся маляром, а літературна слава згубила його; інші, навпаки, твердять, що в малярстві він був лише фотографом оточення, та що твори його пензля або олівця цікаві тому тільки, що він великий поет. Одні докоряють йому за те, що рисунки й малюнки його не відповідають його поетичним ідеалам; інші, навпаки, бачать в сім позитивний бік, запевняючи, що поетичні його ідеали шкодили його малярській творчості. Оскільки мають рацію такі висновки, ми зараз побачимо.

Ще з самого дитинного віку в Тараса прокинула ся велика охота до малярства і показала ся кебета до нього. Зовсім маленьким хлопчиком, він, де і на чому тільки можна було, виводив крейдою або вуглем свої

¹⁾ Кобзарь Тараса Шевченка. Част. III. Записки. У Львові. 1895, ст. 18.

²⁾ Лист до С. С. Артемівського з Новопетровського, 1 липня 1852 р. „Основа“. 1862, ст. 10.

³⁾ Лист до княжни В. М. Репніної, 24 жовтня 1847 р. „Кіевск. Стар.“ 1893, ст. 262.

малюнки. Коли ще він вчив ся в дяка Богорського, спізнав ся там із малярами з сусідних сіл: Хлипнівки, Лисянки й Тарасівки, що теж могло мати свій вплив на нього. Та дійсно, коли Тарас втік від Богорського, він подав ся якраз до маляра-дякона у Лисянку, а коли на четвертий день свого перебування запевнив ся, що тут нема чого доброго чекати, знову втік у село Тарасівку, до дяка-маляра, що був звісним на цілу околицю, намалювавши велико-мученика Микиту та Івана Воїна. „До сього Апелеса— каже Шевченко у своїй автобіографії— вдав ся я, твердо ставши на тому, щоб перетерпіти усі прикrostи, які, здавало ся мені, неминуче злучені з наукою. Загарливо бажав я переняти у того дяка-маляра хоч частину його малярської штуки. Алеж! Апелес уважно подивив ся на долоню моєї, левші і відрізає, повідавши, що у мене нема ні до чого кебети, навіть ні до шевства, ні до бондарства“. Після того він попав до маляра у Хлипнівку. Сей продержав у себе Тараса два тижні, запевнив ся, що дійсне він має і охоту, і хист до малярства і згоден був взяти його в науку, але не зважив ся прийняти його до себе, як кріпака, без панського дозволу, і Шевченко мусів звернути ся до правителя свого дідича, Дмитренка. У той самий час, останній, по дорученню сина дідича, П. В. Енгельгардта, набирав йому челядь. Він забрав і Тараса до сього гурту і вирядив його до панського двору, поручав його вдачним на маляра покоєвого. Але пан не дуже звернув увагу на сю атестацію й повернув Тараса на козачка. У сім стані Шевченко був у нього у Вильні. Се було вь осені 1829 року.

Про сей час життя Шевченка ми не маємо певних даних,—сам Шевченко нічого не лишив про се. М. Чалий оповідає зі слів Сошенка, та з нього повторює і О. Кониський, що коли Енгельгардт переїхав до Варшави, то віддав Шевченка в науку до якогось маляра, що, прийшовши до пана через пів-року за грішми, повідав йому, що в Шевченка вельми видатна кебета малярська, а пан, яко людина практична, зрозумів власну користь, якої можна буде йому зажити, коли він матиме з свого кріпака доброго портретника. Тоді пан віддав його до звісного у Варшаві маляра Лямпі.

Сеж ми вже певно знаємо, що 7 грудня р. 1829 він був ще у Вильні, а в початку р. 1831, коли ще не у кінці 1830 р.—вже в Петербурзі. Так що на всю науку в Лямпі лишаєть ся часу не більше як пів-року.

Але жадний з біографів Шевченка не звертає уваги на один лист Тараса до Бр. Залеського, 10 лютого 1854 р. ¹⁾, де він пише, між иншим: „можу сказати тобі тільки, що було казав колись до своїх учнів старий Рустем, професор малярства при колишнім виленським університеті:—шість років рисує, а шість місяців малює, і будеш майстром“. Запитуємо тепер, звідкіля ж міг узяти сю цитату Шевченко? Ян Рустем дійсно був з року 1807 по 1835 професором малярства у Виленському університеті й був взагалі людиною дуже світлою та щирою ²⁾.

¹⁾ „Кіевск. Стар.“ 1883, ч. III, ст. 613.

²⁾ Rastawieckiego Edwarda. Słownik malarzów polskich. T. II. Warszawa. 1851. Ст. 145—150.

З другого боку, з якого приводу Енгельгардт увесь час свого життя в Вильні й не думав вчити Тараса малярству, але як тільки приїхав до Варшави, то раз-у-раз почав його віддавати то до того вчителя, то до иншого. Чому було його брати від того невідомого маляра, що з охотою займав ся ним, і віддавати до другого, хоч би й ліпшого. Ми ж знаємо, що Енгельгардтови зовсім не треба було найліпшого з усіх, яких тільки можна було мати артистів, коли потім він у Петербурзі віддав його до Ширяєва.

Мені здаєть ся певнішим, що се було в Вильні, що Шевченко вчив ся в невідомого для Сошенка маляра, себ-то останній забув його імя, та що сей маляр був ніхто инший, як Ян Рустем. Певне се було пізніше 6 грудня 1829 р., коли пан звернувши ся з балю заскочив Тараса, що копіював луб'яний портрет Платова і дуже покарав його за се, не тільки міцно поскубши за вуха, але ще на другий день висікши його в стайні, як тоді взагалі сікли кріпаків. Кажу, що се було пізніше, через те, що колиб він вчив ся вже в Рустема, то, певне, не почав би малювати луб'яні портрети. Але як-раз ся сама пригода і могла дати думку панови, що замість невдалого возачка ліпше мати вдалого власного маляра; Рустем же, як людина добросерда та освічена, побачивши в Тараса кебету до малярства міг згодити ся, мабуть і не за велику плату, взяти його до себе в науку. Коли ж пан зібрав ся переїхати до Варшави, то се він же міг порадити звернути ся там до Лямпі, висловивши тут до речі свій погляд на його талановитість; тому-то Енгельгардт, за сією порадою, перебуваючи в Варшаві і віддав його до сього Лямпі.

Як би то ні було, але й у того і в иншого артиста Шевченко був у школі дуже мало, і шукати їх впливу на його творчість, мені здаєть ся, нема чого. Хоч д-р В. Щурат присвятив сьому питанню, що до Франца Лямпі, осібну статтю ¹⁾, але і з сієї статті, і з инших характеристик Лямпі ²⁾ ми не зможемо вказати такі риси сього маляра, що можна було б із певністю приписати подібні риси його впливу в Шевченка. Колиб Шевченко не був учнем Лямпі, всі такі риси він міг позичити й у Брюлова. Та дійсно такого впливу, як я вже казав, нема чого й шукати через брак часу його тутешній науці. Де тільки виявив ся вплив того чи другого з сих малярів, чи обидвох нараз, то в сім—що в Петербурзі Сошенко застав Шевченка, як він малював вже не з луб'яних портретів, а з яких би то ні було, а всеж-таки статуї—се показує, що він вже звичен був малювати з античних гіпсів.

¹⁾ Щурат В. Варшавський учитель Шевченка. „Неділя“, 1911 р., ч. 11—12.

²⁾ Frimmel Th. Zum Anton-Franz-Rollett—Bildnis von I. B. Lampi. „Blätter für Gemäldekunde. Bd. VI. Seite 71—73.

П.

Коли почало ся польське повстанне, Енгельгардт мусив покинути Варшаву й переїхав у Петербург. Се було, чи з початку р. 1831, чи прикінці р. 1830. Тут знову порвала ся наука Тараса, і він знову був повернутий на лякаля, й тільки після його „невідступного прохання“ пан віддав його, року 1832, на чотири роки до цехового маляра Ширяєва, людини такої жорстокої, що самою своєю появою він завдавав жаху своїм учням.

Праця тамо звісно не могла завдовольняти Шевченка, і він почав виходити з дому ранійше, ніж треба було на роботу, щоб заходити в Літній сад, де багато було статуй. Як я казав, він вже пізнав у своїх справжніх вчителів, що за-для поступу в малярстві треба малювати зі статуй. Не маючи інших таких оригіналів, він і почав малювати статуї, що в Літньому саду; а що се було так рано, що сонце ще не сходило, він не міг тушувати свої малюнки а лишав їх тільки в самих нарисах. Так він малював усе, що тільки впадало йому на очі: „тут було усе,— як він сам потім писав ¹⁾,— що обез'ображує Літній сад, починаючи з вертких богинь, що солодко всміхають ся і кінчаючи вродливим Гераклитом і Проклитом; на сам кінець кілька малюнків з горорізьби, що оздоблює деякі будинки: була тут і горорізьба з тих купідонів, що оздоблюють будинок архitekта Монферана на розі Фонарного переулка і набережжя Мойки“.

Раз випадково він зустрів ся тамо з земляком своїм, артистом І. М. Сошенком. Ся зустріч мала велику вагу для всеї дальшої долі Шевченкової.

Раздивившись в його малюнках, Сошенко зараз спостеріг у Тараса велику кебету до малярства й загадав, як би допомогти йому. Насамперед він познайомив його з відомим артистом і дуже доброю людиною О. Г. Венеціановим, з великоможним за той час конференц-секретарем Академії штуки, земляком В. І. Григоровичем, і тодішнім кумиром усього артистичного світа в Росії—К. П. Брюловим. Сам він пішов до Ширяєва та упрохав його не боронити Тарасови ходити до нього в свята та в будень, коли часом не буває роботи. Хоч з неохотою, але все ж таки Ширяєв згодив ся. Та от Шевченко з брудної майстерні Ширяєва опинив ся в товаристві найвидатніших людей свого часу.

Перш усього треба було допомогти Тарасови в розвитку його малярської кебети. Про се й задумав ся, тай дуже задумав ся Сошенко. Що тут робити? „Я почав мозкувати, чим би лишше займати мого учня,— оповідає сам Шевченко за Сошенка в повісті „Художник“, де він передає своє житте тогочасне ²⁾. Мої домашні пристрої нікчемні. Я гадав про галерію античну: Андрій Григорович, кустос галерії—може б і згодив ся б;

¹⁾ Художник. „Кобзарь“. У Львові. 1895, ч. III, ст. 8.

²⁾ Ibidem, ст. 17—18.

также в галерії статуї так освітлені, що малювати річ неможлива. Довго я міркував, а потім, взявши 20 коп., вдав ся до живого Антиноя, натурника Тараса, щоб він пускав мого учня до гіпсової кляси тоді, коли там нема вчення. Так і стало ся. Цілий тиждень він і обідав в клясі; змалював голову Луція Вера... та голову Генія—твір Канови. Потім я перевів його до фігурної кляси і казав йому змалювати на перший почин Антиноя з чотирох боків... Після Антиноя мій приятель змалював Германіка і Фавна, що танцює“.

Ще до того він зробив малюнки з маски звісної натурниці Торвальдсена—Фортунаги, з маски Ляконової, зі зліпка Мікеля Анджельо ¹⁾, Геркулеса Фарнезського з гравюри Служинського та з Аполіно—Лосенка.

Не задовольняючись сим, Сошенко, за допомогою І. В. Григоровича, повернув Шевченка до Товариства „Поощрення Художниковъ“. „Там був ще ²⁾ людський кістяк; а спізнати кістяк йому неминуче треба було, тим паче, що він з памяти малював анатомічну статую Фішера; а про кістяк нічого ще не тямив... На перший раз я сам взяв з шахи кістяк, посадив його на стілець, надавши йому виду найголінішого гуляки. Визначивши легенькими рисками загальне положення кістяка, я казав своєму учневи намалювати подробиці. Через два дні я з великою утіхою рівняв його малюнок до анатомічних літографованих малюнків Басина і спостеріг, що подробиці у його виразнійше і вірнійше... Він малював далі кістяк, надаючи йому різні становища, і статую повішеного Аполіоном Мідаса. Усе йшло гаразд, своєю чергою“.

Окрім сих як-би клясових праць, Шевченко вже стрібував свої сили й на композиції. Раз приносить він до Сошенка невеличкий суверток паперу:—„Я отсе недавно, каже ³⁾, читав Озерова, мені там сподобав ся „Едип в Атенах“, так я спробував компанувати“.

Він розгорнув свій суверток тремтячими руками й додав:—„Не встиг пером обмалювати“.—Се був перший твір його, який він відважив ся показати мені. Мені подобала ся його скромність, або, певнійше, боязливість; се певна прикмета таланту. Мені подобав ся і твір його своєю простотою: Едип, Антигона, а геть далі—Полиник: тільки три особи. У перших творах рідко коли трапляеть ся такий ляконізм; на перші спроби завджи беруть чимало осіб. Молоде виображінне не стискаєть ся, не скупчуєть ся в одно многоговірливе слово, в одну ноту, в одну рису; йому треба простору, воно ширяє, та ширяючи часто заплутуєть ся, падає і розбиваєть ся об твердий ляконізм“.

Але тим часом зима вже скінчала ся, і Тарасови треба було знову прийняти ся за роботу на свого хозіяна. Тоді Сошенко знову пішов до Ширяєва та умовив ся з ним, щоб дав Тарасови ще один місяць волі, за що Сошенко мусів написати портрет його. Тарас був такий радий тій

¹⁾ „Художник“, ст. 9 і 13.

²⁾ Ibidem, ст. 24—25.

³⁾ Ibidem, ст. 21.

невеличкій крупинці волі, що „його виразна твар парубоча сяjala радощами і повним щастем“, але під кінець сього місяця він занедужав на горячку так, що довело ся відвезти його до шпиталю св. Марії Магдалини, де він і пролежав два тижні на постелі й потім ще більше місяця пробув у шпиталі. Сошенко провідував його що дня по кільки разів. Коли йому полегшало, він став сумувати без праці. Тоді Сошенко дав йому підручник до лінійної перспективи проф. Воробева „укупі з циркулем і трикутником ¹⁾ і тут же проказав йому першу лекцію лінійної перспективи. Другу і третю лекцію не треба вже було йому вясовувати, бо він так швидко обдужував і добре розумів математичну науку, хоча не знав чотирох правил арифметики“.

А тим часом шло й инше діло. Приятелі його добре розуміли, що доки він кріпак, то даремна річ думати про певне поліпшення його становища; навпаки усяка освіта, яку він матиме, ще погіршить його становище, його самоцуття. Треба було притьмом визволити його з кріпацтва. От же тут допомогли йому Венеціанов, В. А. Жуковський, граф Вельгорський і К. Брюлов. Останній намалював портрет Жуковського, розіграли його в лотерії за 2500 руб. і за сі гроші одержали від Енгельгардта „відпускну“, себ-то акт визволення на волю Тараса Шевченка. Се було 22 квітня 1838 року.

III.

Одержавши сю „відпускну“ Шевченко мало не збожеволів на радощах. „Протягом кілька день,—каже він за Сошенка ²⁾,—учень мій був такий щасливий, такий прекрасний, що на нього мені не можна було дивити ся, не раюючи! Він і мені в душу наливав повного щастя. Всіми тими днями він, хоч і брав ся до роботи, але робота йому чапіла. Покладе було в портфель свою роботу, візьме відпускний акт, перечитає його, перехрестить ся, поцілує і заплаче. Щоб відвернути його увагу від тої бумажки, я взяв її у нього, ніби то на те, щоб у суді її зареєструвати. Що дня водив його до галерії академічної, в галерію Строгонова, там йому оригінал Веласкеза показав, та на тому і скінчили ми в той день свою блуканину. Другого дня вранці в годині 10-ій знов я його одяг і знов повів до Карла Павловича (Брюлова). Як батько свого сина любого учителю передає, так я його передав безсмертному Брюлову нашому. З того дня він почав ходити до Академії учити ся і став на кошти Товариства „Поощрення Художників“.

Незабаром після того Сошенко покинув Петербург, і Шевченко лишив ся під доглядом Брюлова, та се й було до самого кінця науки Шевченка в Академії.

¹⁾ „Художник“, ст. 31.

²⁾ Ibidem, стр. 36.

За тих часів вся Академія, можна сказати, була при Брюлові; Брюлов був її кумиром, у всіх на устах було тільки його ім'я, всі його тільки й слухали ся, наслідували йому у всім. Отож сама доля поставила Шевченка в особливо близькі відносини до сього самого Брюлова: Брюлов його оцінив, Брюлов есприяв його визволенню, Брюлов—сеї недосяжний кумир для всього тодішнього артистичного світа Росії—поводить ся з ним просто, опікуєть ся ним. В душі Шевченка злились до купи почутє маляра, захопленого талантом иншого маляра, й почутє вдячної любови до людини, що так багато для нього зробила. І дійсно Шевченко був дуже захоплений Брюловим: він багато розмовляє про нього не тільки за час перебування в Академії, тай через довгий час після того—в Ново-Петровській фортеці.

Коли Брюлов говорив що про штуку, а він любив багато говорити про се і говорив красно, то Шевченко бояв ся хоч словечко недочути з того: „Ох, коли-б хоч одну сотенну, або хоч тисячну частину можна було мені переказати вам з того, що я чув від нього,—пише він ¹⁾). Але-ж ви відаєте, як він говорить! Його слів не можна завести на папер, вони скаменіють“... „Я майже й не виходжу від Брюлова, тільки почувати ходжу до дому—пише він далі ²⁾),—а часом у Брюлова і ночую... Брюлов кличе мене перебрати ся зовсім до його, але мені—ніяково. Бою ся вам повідати, але мені здаєть ся, що на своїй квартирі мені вільнійше“.

Постараємо ся ж виявити собі, що ж саме був той Брюлов, щоби зрозуміти, який вплив міг він мати та який дійсно мав на нашого артиста. Се питаннє дуже цікаве, і воно вже пильно розглядало ся й ранійше, але все ж таки не доведене до краю.

Я цілком згоджую ся з характеристикою Брюлова, що подав у своїй промові на ювілейнім святі сього артиста П. В. Деляров ³⁾).

Він називає Брюлова типовим епіком у малярстві: „зовнішний світ цікавив його самостійно, душа ж чоловіча ледве стільки, скільки вона виясняє переміни і явища сього зовнішнього світа“. „Брюлов не тільки як людина, але й як артист, був у своїх творах типовим раціоналістом, людиною зневіри та рефлексії, що не вірував ні в національність, ні в органічну єдність її з особистостю, ні в минуле та в непохитність історичних штибів, що склали ся колись, ні в непохитність штибів життя теперішнього чи завтрішнього дня, ні в історичну будучину свого народу, ні в посмертну будучину власної душі“. „Зневіра в міцність історично-витворенного ґрунту відбиваєть ся навіть у виборі змісту його картин. Усі вони майже цілком малюють катастрофи і моменти, що їх попереджають або йдуть за ними... Така сама катастрофа... робить підставу в картинах Брюлова, у тих рідких нагодах, коли він сам міг їх вибрати. Ся катастрофа є загальна,

1) „Художник“, ст. 38.

2) Ibidem, ст. 39.

3) Деляровъ П. В. Карлъ Брюловъ и его значеніе въ исторіи живописи. „Искусство и Художественная Промышленность“. 1900, ст. 121—140.

сказав би гуртова, в „Останнім дні Помпеї“, приватна, індивідуальна в „Інесі да Кастро“ і світова у нарисі „Руйнуючий час“. „Раціоналізм і рефлексивність цілої розумової статі Брюлова характеризують ся не тільки квалістю його уяви, що до композиції, але ще повним браком мрійности та фантастичности, та, як наслідком сього, антипатією до всього романтичного, середньовікового і християнсько-німецького. Цілі відділи поезії були йому закриті. Він не тямив милих суперечностей „радості сліз“ та „ясного суму“; йому незнасний був таємний жах чарівної казки; не торкала ся його вся велика поезія страждання“.

Що до техніки малярства, то „Брюлов гаразд більше був різбарем у малярстві ніж маляром по натурі, в тісному значінні слова... Кольори Брюлов почував не так виразно, як риси або форми, інакше—тут він не був дужим. Йому й самому більше вподобала ся акварель ніж олійні фарби і він добродушно признавав ся, що з вечірнім світлом він не може панувати, а Вирсавію свою мало не знищив через докучливе визнання собі несили віддати колір жіночого тіла. Він мав річ зробленою, коли скінчив її в нарисі олівцем. Сей факт дуже типовий: він запевнює, що Брюлов усю натуру бачив у рисах і формах, а в колорі бачив не оптичну натуру річей, а разом із тим і їх нариса, але випадкову їх прикмету. І дійсне, через те всі картини Брюлова, як і всі без винятку картини італійських шкіл, в самій речі кольорові горорізьби, і тільки коли дивити ся на них із сього боку, то можна цілком зрозуміти їх артистичну натуру. Тільки з сього боку виявляєть ся мало не повний брак подробиць на першій пляні, такий саме брак глибини далеких плянів, повне занедбанне гармонії кольориту, бідність кольорових півтонів, гострість нарисів, повна недбалість того, щоб повітря хвилювало ся проміж річами, кам'яний характер збірок одежі (який типичний з сього боку чудовий верховець в „Останньому дні Помпеї“) і особисто повний брак а деколи й повна похибка у воздушній перспективі (наприклад у чудовім портреті д-ки Бек)“. „Античний грецько-римський світ був єдиний, де Брюлов почував себе дома“. „До псевдо-класиків Брюлов не міг притулитися тому, що був занадто греком і натурою, і тим, що занадто довго був душею під небом Елади, щоб міг задовольнитися воцаними ляльками, одягненими як стародавні греки й римляни. До романтиків він ще менше міг наближати ся через свою антипатію до всього темного, мрійного, середньовічного й німецького, через рівноважність собі натури і ту велику ролю, що грали в ній розумування та дисципліна мислі,—він не зайняв у них нічого, крім вогнево-червоного кольору, в яким вони кохали ся“.

Така характеристика здасть ся мені цілком справедливою і добре вдачною. Був час, що Брюлова піднесено було над міру—се як-раз час знайомства його з Шевченком, потім В. В. Стасов, приготовлюючи путь для нового напрямку штуці, вдався вже в другу крайність і мало не знищив зовсім його таланту, але тепер ми можемо вже увільнитися від обидвох крайностей, і ся характеристика як-раз сьому відповідає. Вона безсторонне та докладно розбирає і заслуги й недатки його.

Прирівняючи тепер до цієї характеристики характер і діяльність нашого артиста, ми можемо добре виявити, в якій мірі та в яких напрямках міг проявити ся і дійсно проявив ся вплив учителя на учня.

По самій натурі Шевченко і Брюлов—се люди мало не протилежні. Коли Брюлов був „типовим епіком“, то Шевченко був навпаки ліриком у малярстві, і зовнішній світ цікавив його ледве постільку, поскільки він виявляв присутність чоловіка, чи настроїй його. Навіть у самих красвидах він бачив мешкання чоловіка: „Недостача чоловіка неприємно впливала на мене“, пише він про дуже мальовничий вид, але без „жадної людини живої, щоб оживляла отсю картину“¹⁾),—„се все одно, що прекрасний пейзаж без людської постаті, додає він. Я навіть каюся, що зайшов до того зачарованого парку“. А коли він і писав пейзажі „без людської постаті“, то тамо такою людською постаттю з'являєть ся вже сама постать артиста, тому що він передає там не саму тільки натуру, але й те вражіння, що ся натура наводить на душу чоловіка—те, що тепер зоветь ся „пейзажем з настроєм“.

Що ж до раціоналізму, зневіри в національність та історичну будучину свого народу, то тут Шевченко був вже повною протилежністю Брюлову,—се вже й доводити нема чому, всяк здоров знає, яким тут був Шевченко.

Що до „радості сліз“ та „ясного суму“ й „великої поезії страждання“, то ними повна вся поезія нашого артиста.

Так що, повторюю, Шевченко, як людина, був мало не протилежним Брюлову. З другого боку, він був не така людина, як другі учні Брюлова, в котрих було так мало самостійности, що вони цілком підпадали впливови свого вчителя, і його великий талант цілком нищив і маленькі проблиски власної їх творчости, що вони мали ранійше. Шевченко сам був великий самостійний талант, і знищити його не мав би сили навіть дужчий за Брюлова артист.

Тому сей вплив і не міг йти далі від якихсь дрібниць, і то не скрізь і в дуже не багатих річах. Коли де-що нагадує Брюлова в композиціях малюнків для „Історії Суворова“ Полевого, чимало східних рис у „В гаремі“ і „Катерині“, але навіть у таких малюнках, де можна б найбільше сподіватись на подібність Брюлову, як от „Росп'яття“ чи „Нарцис“, що такі самі картини малював і Брюлов—і тут ми маємо зовсім инше трактування сюжета.

До речі зверну ще тут увагу на один дуже цікавий випадок. До Брюлової картини „Росп'яття“, що в лютеранській церкві в Петербурзі, яку Шевченко не тільки бачив, але навіть натягав її на раму та зараз із товаришем своїм Михайловим покривав лаком, малюнок Шевченка зовсім не подібний, але є такий твір Брюлова, з котрим він має де-що спільного. Се малюнок його селіску; того ж таки наймення, що тепер у збірці І. Є. Цвєткова, в Москві. Тут хрест має ту ж саме форму з трьома кінцями,

1) „Художник“, ст. 38.

небо теж у чорних важких хмарах, у Брюлова навіть із блискавицею. Але й тут поза Христова зовсім інша. Окрім того, сей малюнок Брюлов зробив у Римі та тамо же й подарував його одній знайомій йому родині, де він і зберегав ся до 80-х років минулого століття, коли був куплений С. С. Шайкевичем, звідкіля перейшов до теперішнього власника. Так що Шевченко ніяк не міг його бачити, і жадного впливу його не могло бути,—тут тільки *les beaux esprits se rencontrent*.

К. Ш., що посвятив питанню про вплив Брюлова на Шевченка ¹⁾, поділяє діяльність останнього на дві частини,—у першій, до заслання, він бачить повний вплив, у другій—повне визволення від того впливу. Тут, каже він, „сонце азіатських пустель привчило його до правдивої світлотині й кинуло його від кольорових завдань Брюлова до світлових завдань, що показав Рембрандт“.

Але й тут, що до Рембрандта, то вплив його на Шевченка ми бачимо дуже рано: ще автопортрет його зі свічкою, котрого малюнок відносить ся до часу Академії, зроблено в штибі Рембрандта. А ся манера вечірнього освітлення, як було тільки що сказано, зовсім не вдавала ся Брюлову.

Що дійсно лишило ся на все життя Шевченка спільного з Брюловим, се його кохання в вогнево-червоних кольорах. Сей колір він дуже любив і в малюнках, любив його і взагалі, як те не раз повторює він у своїх оповіданнях ²⁾.

Я казав, що Шевченко був зовсім не така людина, щоб другий, хоч і дужий талант міг хоч на час знищити його самостійність. Дійсно, коли він вчив ся ще в Брюлова, як-раз у той самий час, на котрім ми зупинили ся, щоб простудювати вплив на нього Брюлова, він читав Мішо „Історію Хрестових походів“. „Вона мені подобаєть ся, каже він ³⁾, більш за всі романи. Я зробив ескіз малюнку, як Петро Пустельник веде першу ватагу хрестоносців через одно місто німецьке. Показав Брюлову, але він заборонив мені брати теми з чого будь опріч, як з Біблії та з давньої історії Греків і Римлян“. Зараз він почав студювати Біблію, подорож Анахарсіса та історію Греків Галіса, але не довго задовольняєть ся сим. Небавом йому до рук попадає роман Вальтер-Скота „Вудсток“. Спена, коли Карл Стюарт, з'явившись під чужим іменем в замок барона Лі, розкриває своє інкогніто доні барона Юлії і запрошує її до свого двору як коханку свою, вражає співця покриток, і він забуває заборону Брюлова, накидає ілюстрацію до цієї сцени і знову несе на суд Брюлова ⁴⁾. На сей раз Брюлов уже не забороняє брати такі сюжети, а тільки радить йому взяти собі за взірець Поля де-ля-Роша. Але й ся порада впала не на відповідний ґрунт. Не таку людину можна було переробити в копіста де-ля-Рошів і йому подібних.

Між тим діла його в Академії йшли добре. У вересні за „Бойця“

¹⁾ К. Ш. К. Брюловъ и Т. Шевченко. „Украинская Жизнь“ 1913 г. № 2.

²⁾ „Художник“, ст. 2, 18, 28 та інші.

³⁾ Ibidem, ст. 40.

⁴⁾ Ibidem, ст. 44.

Його переведено першим до натурної кляси ¹⁾, по іспиту 29 квітня 1839 р. дано йому срібну медалью 2-го ранга, 27 вересня 1840 р., таку ж медалью за першу його працю олійними фарбами—картину: „Сирітка хлопчик під парканом ділить ся своєю милостинею з собакою“ ²⁾, і крім того оповіщено йому подяку Ради Академії, а через рік таку же саме медалью за картину „Циганка“.

Дома він малював портрети аквареллю, „спершу приятелям дурно, а далі і за гроші. Я більше, додає він ³⁾, Соколова тримаю ся. Гау мені не подобаєть ся“. Тут річ йде про Петра Хведоровича Соколова (народив ся р. 1791, вм. р. 1847), відомого найбільше акварельними портретами, що дійсне мають багато спільного з такими ж портретами Шевченка. В літі ж ранком він ходив з одним товаришем на Смоленське кладовище „лопух та дерева змальовувати“.

До сього часу, як може помітити читач, я багато користував ся як джерелом оповіданнем Шевченка „Художник“, що дійсне підтримувало ся і з інших джерел; але тепер треба вже його лишити, тому що далі певне він перестав вже писати про власне життя, а коли й бере з нього де-які риси, то багато оздоблює їх вигадкою. Так, наприклад, він оповідає, що взяв ся за програму на другу золоту медалью і написав „Андромаху біля тіла Патроклова“, мав усіх, потім взяв ся за нову програму „Осип відгадує сни своїм союзникам—виночерпю і хлібодарови“, але так його захватила друга картина „Весталка“, а найпаче сама натурниця тієї картини, що програма зовсім загинула. Се все взято вже не з власного життя, хоч мабуть де-що й було спільного. Ми знаємо тільки, що він не те що на золоту медалью нічого не писав, але й срібної першого рангу не одержав, бо коли йому 1845 р. дано звання вільного артиста („свободнаго художника“), то Рада Академії висловила, що дає се звання через те, що він відомий Раді своїми працями і був нагороджений за успіхи в малярстві срібними медалями 2-го рангу ⁴⁾. Через що саме Шевченко не працював навіть для срібної медалі першого рангу, ми не відаємо; мабуть його відвели від сього приватні праці, мабуть були які інші причини—жадна звістка про се до нас не дійшла.

IV.

Що до приватних праць, то про се певно відомо нам, що крім портретів, за сей час він працював і над ілюстраціями де-яких видань. Так 1841 р. вийшло ліпше за той час ілюстроване видання: „Наши списанные

¹⁾ „Художник“, ст. 38.

²⁾ У „Художнику“ (ст. 55) Шевченко каже, що одержав першу медалью срібну за сей етюд, але в виданні „Сборник матеріаловъ для исторіи Импер. С.-Петербургской Академіи Художествъ“ сказано, що другу. (Т. II, ст. 406).

³⁾ „Художник“, ст. 46.

⁴⁾ Сборникъ Матеріаловъ для Исторіи Академіи Художествъ, т. III, ст. 31.

сь натуры русскими“, де Шевченко намалював до статті Основьяненка „Знахарь“, сього знахаря, як він йде по вулиці. Піднімало ся питання, чи не він так саме змалював і останні малюнки до цієї статті ¹⁾, що не мають жадного підпису, але я мало не певен, що се не він, тому що й самий тип знахаря в них инший, а композиція їх, особливо того, що на сторінці 131, зовсім не в манері нашого артиста.

У виданні того ж року „Сто русскихъ литераторовъ“ єсть його малюнок „Католицький чернець“ до оповідання Надеждина „Сила воли“ ²⁾. В році 1843 вийшло видання Миколи Полевого „Історія князя Італійскаго, графа Суворова-Рымникскаго“, поміщено 27 його малюнків, а в році 1845 вийшло друге видання того ж таки Полевого „Русские полководцы“, де всі 12 портретів намальовано Шевченком.

Певне, крім першого малюнка, себ-то „Знахаря“, останні не могли захопити душі артиста, і він малював їх не для чого як щоб зоробити гроші, а все ж таки вони не гірші малюнків инших тогочасних ілюстраторів у Росії.

Инше діло малюнки його, що теж можна віднести до ілюстрацій і що були його власним виданням, котре він почав за сей саме час. Я кажу про його „Живописну Україну“.

„Чи я вам розказував, що я хочу рисовать нашу Україну, пише він до О. М. Бодяньського, 15 березія 1844 р. Я її нарисую в трьох книгах; в першій будуть види, чи то по красі своїй, чи по історії прикметні; в другій—теперішний людський бит, а в третій—історія... В год буде виходить 10 картин на види і на людський бит; текст буду сам писать, або Куліша проситиму, а на історію потурбуйтесь, будьте ласкаві, ви писать, три листочки в год, тільки по-нашому... Текст думаю випускать раз в год, а картини тричі“. 29 липня він знову пише йому про се видання, повторює, що було в тім листі і ще додає: „а ви, як що небудь начитасте таке, що можна нарисовать, то зараз мені і розкажіть, а я і нарисую. Будкова ³⁾ і Стороженка я теж оцим турбую, а Грабовський ⁴⁾ буде мені польські штуки видавать, а Куліш буде компанувать текст для народного теперішнього биту. Так отаку-то я замісив помішку, як би тільки добрі люде помогли домісить, а потім і виїсти“.

Такі мети поставив було Шевченко сьому виданню, але вже 24 падолиста того ж року писав до Я. Г. Кухаренка: „На тім тиждні вийде 6 картин“. Та дійсно тільки 6 їх і вийшло і жадного тексту, крім підписів під малюнками й не було. Офорти Шевченка вийшли дуже вдачні.

¹⁾ Каменскій О. Еще щепотка на могилу Шевченка. „Кіевск. Стар.“ 1885 № 5, ст. 527.

²⁾ „Сто русскихъ литераторовъ“. Т. II, ст. 399.

³⁾ Певне тут річ йде про Якова Петровича Буткова—літерата 40-х років. Мішанин, самоучка, він описував петербурський пролетаріат, і був передтеча літераторів-народників 60-х років.

⁴⁾ Се Михайло Грабовський (Edward Tarsza) польський критик і романіст (1805-1863), що брав сюжети для своїх оповідань з минулого життя України і був одним із головарів так званої української школи.

Дуже цікаве питання про науку Шевченка гравірувати, але жадних джерел для вияснення його нема. Сам він багато розмовляв пізнійше про значінне гравюри взагалі, про свої плани посвятити їй останні дні своєї праці, але ніде словом не виговорив ся про початок своєї діяльності, як гравірюнок. Так саме й ніхто з авторів споминів про нього теж нічого не оповів нам про се.

Хоч треба сказати, що й взагалі в Академії ніколи не було науки офортної гравюри,—у гравюрнім класі працювали тільки різцовою гравюрою, що ж до офорта, то ним займали ся з початку не фахові гравірюнок, але малярі. Так що певне я зовсім не помилю ся, коли скажу, що вчителем його був сам тільки Рембрандт, на котрого Шевченко навіть і в малюнках своїх вдавав ся чимало. Не дурно його і в Академії прозивали „руським Рембрандтом“, як в той час був звичай усякого артиста прозивати якимсь відомим чужоземним артистом, з додатком до імени останнього „руський“. Дійсно, в офортах Шевченка ті ж самі, типові для Рембрандта, несиметричні, мов аби-як перехреслені лінії, що великі тамо, де темні тіні і переходять навіть у кропки тамо, де світло, але справді всяка найменша риска буває необминна чи як типова деталь, чи як світовий ефект.

Проф. М. Ф. Сумцов думає ¹⁾, що Рембрандта Шевченко міг студіювати по великій збірці його творів, що в Ермітажі. Се певне його ввело в помилку, так саме як і Кониського ²⁾, оповіданне Шевченка в „Художнику“, як його герой з Іохимом та Штернбергом були в Ермітажі ³⁾. Але ся повість, як я вже казав, хоч і дає великий матеріал для біографії нашого артиста, але не вся цілком, і що до можливости Шевченка бачити Ермітаж до його заслання, то ми знаємо, що Ермітаж зробив ся публичним тільки після того, як було збудовано нове помешканне, що будовало ся з 1840 р. по 1852 р., і відкриттє його було 5 лютого 1852 р. До сього часу се було лиш царське помешканне ⁴⁾. А крім того, й сам Шевченко пише 26 червня 1857 р. у своїм журналі: „побачу Ермітаж,—я його ще не бачив“ ⁵⁾, і перший раз він його побачив лиш 31 березня 1858 р.

Тому певне Шевченко студіював Рембрандта по гравюрах його та де-яких виданнях чи картинах його школи, які він міг бачити в при-

¹⁾ Сумцовъ Н. Ф. Рисунки и картины Т. Г. Шевченка. „Труды Харьковской Коммиссии по устройству XIII Археологического съезда въ г. Харьковѣ“. Харьковъ. 1905, ст. 240.

²⁾ Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський. Т. I, ст. 90.

³⁾ „Художник“, ст. 52.

⁴⁾ (Ф. Жиль). Музей Императорскаго Эрмитажа. СПб. 1861, ст. I.—XXX.

⁵⁾ „Записки“, ст. 28. Далі він додає: „Першим моім естампом буде Казарма по малюнку Теньєра. Мій незабутній учитель Карл Брюлов каже було, що се такий чудовий малюнок, що варто приїхати з Америки, аби подивити ся на нього. В сій справі словам великого Брюлова можна вяти віру“. Тут річ йде про картину Тенієра, що в Ермітажі № 673, найліпша з праць сього артиста по свому смачному різнобарвному коліру, по силі всяких войовничих річей, до яких сей маляр був дуже охочий. На свій час він мав великий успіх, тому що все в нього було чепурненько пороблено та прикрашено;

ватних збірках, де вони почитали ся навіть за оригінали, як се й тепер часто буває. Головна ж річ була, що він міг студіювати гравюри, які не рідко міг бачити й автентичні.

Окрім гравюрної техніки, про що я вже сказав, Шевченко дуже подібний до Рембрандта у світлотіні, де він теж кохав ся у вечернім освітленні та в інших яскравих контрастах світла й тіні. Се ми бачимо в більшій частині його творів, а особисто в його автопортреті зі свічкою.

Звертаючи ся до змісту видання „Живописної України“, подивимо ся на сих шість офортів, що тільки й виїшли.

Перший з них „Судня рада“ зовсім стоїть осібно від усіх праць тогочасних російських малярів, до котрих найпростіше було б примкнути й нашому артистови. Тут ми бачимо дуже реальну сцену дядьків, зібравших ся біля хати розсудити та помирити двох ворогів, що стоять просто них, ізнявши шалки. По обличчю кожного та по фігурах їх легко побачити всю натуру чоловіка. Один схилив голову і покійно чекає, що вирішить рада, покладаючись лиш на ласку її; навпаки другий підвів голову, рішаючи вперто стояти на своєму до кінця; отаман ради сидить задумливо, вперши очі долів, два дядьки уважно вглубили ся в справу, а останні мало цікавлять ся нею і лиш чекають, коли прийде час виписити по чарці могоричу. Тут саме життя, як воно є, без усякої прикраси, чого російські малярі ще довго й пізнійше не могли дати. Така картина могла стати в перший ряд проміж „передвижниками“, що з'явили ся лиш у другому поколінні, і не можна великим дивом не дивувати, як сього не добачили всякі російські критики та історики штуки, що вишукували якихсь Плахових та інших і не добачили такі річі, а для Шевченка се ще не найліпша його річ, як побачимо далі.

Другий малюнок—„Дари в Чигрині 1649 року“ мусив виявити три такі різні постаті, як послі московський, турецький і польський, що чекають постанови ради української старшини. Найбільше вдала ся йому постать московського посла.

Третій малюнок—„Старости“ цікавий по своєму освітленню.

Дальший малюнок „Казка“ бере тему, що її дуже любив народ—розмову москаля зі смертю. Се тема росповсюджена з давніх давен і між різними народами, але в Шевченка вона скрізь перейнята народними українськими рисами. Останні два офорти: краєвиди—„Видубицький монастир“ і „У Київ“.

Се видання швидко розійшло ся, а тепер дуже важко дістати примірник його. Але далі він не став видавати, хоч і оголосив, що в році 1845 вийдуть такі малюнки: види Чигирини, Суботова, Батурина, Покровської Січевої церкви, похорон молодої, „Ой ходив чумаєк сім рік до Дону“,

він рівно випишував як усякі дрібниці так і людські постаті. Через се він міг подобати ся й Брюлову, але не такому реалісту, який був Шевченко. Тому то наш артист і бажав його гравірувати, доки не побачив на власні очі сю картину. Через те ми ще більш упевняємо ся, що до заслання він не був в Ермітажі.

„Перезва“ і жива, Іван Підкова у Львові, Сава Чалий, Павло Полуботок у Петербурзі, Семен Палій у Сібіру. Ціна за всі ці 12 малюнків була б тільки 5 карбованців. Але й намальовано з них було лише три перші.

V.

Ще в літі 1843 і 1844 рр. Шевченко побував на Україні, де багато намалював портретів і краєвидів; а тепер, коли 16 квітня 1845 р. він одержав звання „вільного художника“, то почав мріяти зовсім перенести ся на Україну.

Тим часом у Києві склала ся Археологічна Комісія. Коли приїхав туди Шевченко, вже „відомий артист“, як було оголошено про нього у виданню Полевого „Русские полководцы“, і автор „Живописної України“, завдання котрої так близько підходили до завдань Комісії, то ся остання не могла не звернути на нього уваги, тим більше, що між членами її були й такі близькі до Шевченка люде, як М. О. Максимович. Дійсно в падолисті 1845 р., Д. Г. Бібіков, при котрім, як генерал-губернаторі, була ся Комісія, командировав Шевченка в Полтавську губ. „для де-яких студій“ і було йому дано 150 р. кошту ¹⁾. Хоч доклададу про сю командировку генерал-губернаторови не збережено для нас, але по малюнкам нашого артиста ми можемо вирішити, що в Полтаві він намалював Здвиженський монастир і будинок Котляревського; в Густинському монастирі: браму, головний храм, трапезну церкву та трапезну чашу, церкву в Прилуці; в Переяславі: Вознесенську катедру, церкву Покрова та хрест кам'яний на Альті.

Таке виконанне доручення Комісії певно задовольнило останню, й 10 грудня того ж таки року Комісія затвердила „прохати п. генерал-губернатора заголосити вільного художника Академії Тараса Шевченка до співробітників Комісії для знімків пам'яток старовини, з платою 150 р. на рік“ ²⁾.

Хоч у документах Комісії нема таких звісток, але Афанасьєв-Чужбинський оповідає про таку саму наукову подорож Шевченка з початку лютого 1846 р. у Чернігівську губ. По малюнках його ми нічого певного виявити не можемо, тому що сам один малюнок міг би підтримати слова Чужбинського—се руїни палат гетьмана Мазепи в Батурині, що було в збірці Козачківського й награвіровано в „Пчелі“ 1876 р.; але такий випадковий малюнок міг бути зроблений і в другий час, коли він був десь не-далеко звідтіля.

Певну ж звістку ми маємо, що в червні сього року проф. Іванішев

¹⁾ Левицькій О. Археологіческія екскурсії Т. Г. Шевченка. „Кіевск. Стар.“ 1894 № 7, ст. 234—241.

²⁾ Ibidem.

і співробітник комісії Прушинський розривали могилу Перепета, Васильківського повіту, біля Хвастова, та тут був із ними Шевченко і зробив 9 малюнків, але де вони тепер—невідомо ¹⁾. Таксамо дійшла до нас копія наказу, що дав Шевченкови генерал-губернатор Бібіков, 21 вересня 1846 р., такого змісту: „Доручаю вам виїхати до різних місцевостей Київської, Подільської та Волинської губ. і постарати ся зібрати такі відомости: 1) про народні перекази, тутешні оповідання, пісні, та описати все, про що довідаєте ся, пісні ж, оповідання й перекази як можливо точнійше списати, як вони єсть; 2) про визначні могили та урочища, де та в яких місцевостях вони єсть, і які про них мають ся тамо перекази і оповідання, а тако ж і історичні звістки; з сих могил зробити нариси їх форми й розмірів і описати кожну по зібраних звістках; 3) оглядіти визначні монументальні пам'ятники і старовинні будівлі та описати їх, щоб можна було наказати на рік зробити з них малюнки. Коли б ви змогли десь придбати де-яку старовину, грамоти та папери, то дослати їх до мене, чи сповістити, де вони мають ся; 4) окрім того, поїдьте до Почаївської Лаври та намалюйте тамо: а) загальний краєвид Лаври, б) вид у середині храма і в) краєвид з веранди. Усі звістки, описи й малюнки, що ви зберете, подайте мені, як вернете ся до Києва“. Кошту дано було 150 р.

Тут, як ми бачимо по звістним нам його малюнкам, Шевченко намалював от які річі: у Суботові—Богданову церкву, руїни палат Хмельницького й могильні хрести; у Чигирині—монастир дівочий і загальний вид з Суботівського шляху; в Почаївській лаврі—загальні види з півдня і з заходу, церкву в середині та краєвид із веранди, церкву в Секуні і церкву в Вербках, де поховано князя Курбського, з пляном її і з видом нагробка. З усіх сих малюнків було видано сам один вид церкви в с. Вербках, хоч до нас дійшла записка за той час члена, а пізнійше голови Комісії, М. О. Судієнка, така: „Я доклав малюнки Дмитрови Гавриловичу (Бібікову), він апробовав їх і дозволив литографувати“ ²⁾, і самі малюнки, що тепер у музеї Тарновського, хоч зберегли ся не в Комісії, але куплені П. Я. Дорошенком в А. С. Роговича, що був професором Київського університету і членом Комісії.

Старовиною Шевченко займав ся з великою любовю і охотою, й чимало зробив у сім напрямі, мабуть і без наказу Комісії. Така праця йому дуже подобала ся і давала йому багато часу для власних робіт, і він багато малював тоді й портретів і краєвидів. Шла річ, щоб йому зовсім лишити ся на Україні та, щоб мати хоч якийсь певний кошт на життє—одержати посаду вчителя малярства при Київськім університеті. Так воно і зробило ся.

Окрім того, въ той час збірав ся одружити ся П. Куліш. Наречена його О. М. Білозерська, пізнійше відома наша письменниця Ганна Бар-

¹⁾ Левицькій О. Археологическ. экскурсії Шевченка.

²⁾ Шугуровъ Н. О рисункахъ Т. Г. Шевченка, исполненныхъ по порученію Киевской Археографической Комисіи въ Волинской губ. „Кіевск. Стар.“ 1894 № 2, ст. 318—319.

вінок, бажала допомогти Шевченкови завершити художню освіту за-кордоном. Тоді цілий світ думав так, що по за Італією жадний артист не може працювати, що сама тільки Італія дає цілком закінчених артистів; особисто тої думки держала ся Петербурська Академія. А ми бачили, що Шевченко не мав золотої медалі, що давала можливість їхати туди на державний кошт.

Для сеї річі Олександра Михайловна мала посагу 3000 карбованців та ще родинні діаманти. Треба було тільки намовити Шевченка, щоб він згодив ся взяти такі гроші від приватної особи. Певна річ, що колиб він знав, якою ціною дістали ся сі гроші, то він вперто б відмовив ся від них. Через те Куліш взяв ся на спосіб. Він знав, що Шевченко мріяв про заснування Академії штуки в Києві. Тому він почав розмову з сього боку,—як потрібно йому їхати за-кордон. Тут він сказав йому, що єсть одна невідома особа, що може дати потрібні гроші, тільки щоб він ніколи не старав ся дознати, хто се така особа, а що самі гроші він одержуватиме через нього, Куліша, тільки не треба барити ся, а починати добувати закордонного пашпорту.

Так добре все склало ся, та як раз тут і зробило ся несподіване лихо, і Шевченко опинив ся під арештом а потім на засланні.

VI.

28 мая 1847 р. було конфірмовано царем доклад графа Орлова, де було сказано: „Художника Шевченка, за писання баламутних і найгрубійших віршів, як наділеного міцним здоровлєм, завдати „рядовим“ (простим) жовніром до війська окремого оренбурського корпусу з правом вислуги й наказати військовому начальству, щоб воно найпильніше стерегло й доглядало, щоб із-під Шевченкового пера ні в якому разі не виходило баламутних і пашквильних творів“. До сього цар Микола I власною рукою додав: „під найпильніший догляд, заборонивши писати й малювати“ ¹⁾.

Через що було заборонено йому малювати, сього ніяк не можна зрозуміти. „Писати заборонили за баламутні вірші українські, а за що заборонили малювати, про те не скаже і сам суддя верховний“, зауважує сам Шевченко ²⁾.

Домисли О. Кониського, що до з'ясування сього питання, не дають нам нічого: „Мені здасть ся, пише він ³⁾, що царський додаток виник от з чого. Перечитавши доклад, цар мабуть спитав: які і про що саме „баламутні і пашквільні вірші“ написав Шевченко? Відповіли йому, маючи на думці „Сон“, що Тарас з самого царя і цариці „змалював карикатуру“.

1) Матеріали по політичному дѣлу Т. Г. Шевченка. „Твори Т. Шевченка“. СПб. 1911, ст. 122.

2) Записки Шевченка, ст. 19—20.

3) Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський. Т. II. ст., 48.

Слова „змалював“ цар взяв буквально і з серця додав абсолютну заборону малювати,—таї доки живий був не спроміг ся забути про оте „змалював карикатуру“ і не хотів скинути з Шевченка тяжкої заборони малювати“.

Се тільки „мабуть“, а мабуть і не так,—жадної рації на такі висновки нема.

Але як би то ні стало ся, всеж таки ся заборона була, і Шевченко опинив ся в дуже злих обставинах. „Мені ще й малювати заборонили і відняли у мене найблагороднійшу частину життя мого,—писав він у своїм журналі¹⁾... Август..., засилаючи Назона до хижих Готів, не заборонив йому писати і малювати,... республіка Флорентинська, напів хижка,... і вона, все таки не повадила ся так з своїми непокірливими горожанами—з Дантом, Альфьєрі“. „Найболіснійше мені, що малювати не дозволяють“, пише він другий раз²⁾,—тяжко, дуже тяжко, а що робить“, і багато таких скарг читаємо ми в його листах.

Отже 23 червня 1847 р. Шевченко опинив ся в Орській фортеці звичайним жовніром. Жити він мусів вгурті з усіма жовнірами в казармі, так що сховати ся десь та нищечком малювати важко було й думати. А проте ми маємо його малюнок, що дійшов до нас із того часу і як раз знайомить нас з тією казармою, що він назвав „смердячою хатою“ та з казарменим життям. Звістно такий малюнок міг він хіба яким випадком намалювати, а випадки такі не часто бували, таї самий настрої, особисто з початку, не дуже додавав духу до такої праці: „нудьга, та й годі,—писав він звідтіля³⁾), читать—хоч би на сміх одна буква, і тієї нема. Брожу по над Уралом та... ні, не плачу, а щось ще поганше дієть ся зо мною“. „Гірко, невимовно гірко!—пише він у другому листі тоді ж⁴⁾), а до всього того мені заборонено малювати, що б то не було, і писати окрім листів. А тут така сила нового. Киргизи такі мальовничі, такі оригінальні й простосерді, самі просять ся під олівець, і я божеволю, дивлячись на них. Місцевість тут сумна, одноманітна; хударляві річки Урал і Орь, сірії гори годі, та киргизький степ без краю. Инколи степ оживає, коли найдуть бухарські каравани на вельблюдах, що оддаль колихають ся і своїм життям ще прибільшують тугу. Инколи виходжу по за фортецю до караван-сараю, де звичайно бухарці напинають свої ріжнобарвні намети. Який стрункий народ! Які прекрасні голови (цілком кавказьке плем'я) і раз-у-раз поважність без найменших гордоців. Колиб мені можна було малювати, скільки б я наробив вам нових і оригінальних малюнків. Але що маю робити! а дивити ся й не сміти змалювати! Се такі муки, які зрозуміє тільки суцїй художник!“

Але натура артистична все ж таки гору візьме: „Бодай і ворогови могому лютому не довело ся так карати ся, як я тепер караю ся!—пише

1) Записки Шевченка, ст. 18.

2) Основа 1862, ст. 10—11.

3) Лист Шевченка до А. І. Лизогуба, 22 жовтня 1847 р.

4) Лист Шевченка до княжни В. М. Рєпніної, 24 жовтня 1847 р.

він ¹⁾... Ви питаєте, чи покину я малювання; рад я його покинуть, так не можна, я страшно мучу ся, бо мені заперщено писать і рисовать. А ночі, ночі! Господи, які страшні та довгі!.. та ще у казармах“. Та тут і додає: „Добрий мій друже! голубе сизий! пришліть ящичок ваш, де є справа, альбом чистий і хоч один пензель Шаріона. Хоч инколи подивлю ся, то все таки легше стане“. Звісно, не тому, щоб подивити ся, треба було йому пензлів та альбомів, але як-ні-як, а спромогав ся він де-не-де розшукати якийсь куточок і нищечком помалювати, як ми навіть і бачили вже малюнок та ще як раз казарми.

Дійсно: коли в березолі 1848 р. він одержав від Лизогуба малярські річі, то так зрадів, як та „мала ненагодована дитина, побачивше матір свою“ ²⁾. „Щей досі не схаменю ся, пише він, цілісеньку ніч не спав, розглядав, дивив ся, перевертав по трічі цілуєче всяку фарбочку, і як її не цілувать, не бачивши рік цілий... Благий і дивний еси Господи! сьогодні неділя, на муштру не поведуть, цілісенький день буду переглядять твій подарунок, шириий мій єдиний друже, переглядять і молитись, щоб Бог послав на довгі дні тобі таку радість, як послав він мені через тебе. Перелічив, передививсь, все, все до крихотки ціле, і Шекспір, і папери, і фарби, і пизорик, і карандаші, і пензлики, все цілісеньке. Не утрачай ся на альбом, друже мій! буде з мене і цього добра поки що“.

А тим часом і ротним командиром став капитан Степанов, що почав, як кажуть ³⁾, скрізь пальці дивить ся на те, що Шевченко добув собі малярські потреби і часом малював. До того ж із Оренбургу прийшла звістка, що шеф жандарів, граф Орлов, запитав корпусного командира Обручова, як поводить ся Шевченко, які в нього погляди, і чи заслуговує він того, щоб прохати в царя дозволу йому малювати. На се дано було відповідь, що Шевченко заслуговує дозволу малювати. Хоч се лишило ся без наслідків, але певне мало свій вплив на обставини Шевченка. А незабаром улагодила ся експедиція на Аральське море, під кермою капітана-лейтенанта О. І. Бутакова, котрого, можна думати, попрохав хто з друзяк Шевченкових, і він вдав ся до Обручова, „просячи нарядити до експедиції й Шевченка, яко доброго маляра-художника, не минуче потрібного в експедиції, щоб змалювати береги Аральського моря“.

Заздалегідь чутка про сей похід дуже стурбувала Тараса,—його лякали й тяжкий похід серед степу безлюдного і те, що почта не доходить до нього довгий час. Коли ж він дійсне опинив ся в поході, то зараз почув себе, після життя в Орську, як би на волі,—замість суворой муштри зближенне до таких освічених людей, як Бутаков і його товариші; а що до малювання, то в той час йому не тільки що не було заборони, але навіть ставило ся воно за обовязок.

Ще перше, ніж скінчила ся експедиція, Бутаков писав до началь-

1) Лист Шевченка до А. І. Лизогуба, 11 грудня 1847 р.

2) Теж, 7 березоля 1848 р.

3) Копицький О. Тарас Шевченко-Грушівський. Т. II, ст. 24.

ника оренбурського війська, що коли він звернеться до Оренбурга, „то щоб до краю улаштувати добутки експедиції, йому треба буде Вернера і Шевченка, щоб останній доробив красвиди, бо сього на морі зробити неможна було“ ¹⁾. Генерал Обручов не змогався та згодився, щоб Шевченко вкупі з Бутаковим прибув до Оренбурга.

В Оренбурзі Шевченко зустрів гурток приятелів і поклонників,—тут були Хведір Лазаревський, Карл Іванович Герн, чимало зісланих до Оренбурга поляків, між ними Бронислав Залеський, Сераковський, Станевич. Вони навіть спорудили на честь Тараса вечірку, де був і Бутаков. Такі привітання оживили й підбадьорили дух Шевченка, і життя його тут щеполіпшало. Він жив на приватній квартирі й міг працювати в товаристві людей освічених і прихильних до нього. Сам Обручов відносився до нього прихильно й поблажливо дивився на його малярство, так що навіть дооручив йому намалювати портрет своєї дружини.

Але тут саме як раз несподівано одна прикра історія одного дружки Шевченка потягла за собою знову донос на нашого артиста, що він „на перекір царському наказови, ходить у цивільній одежі, пише вірші й малює портрети“. Піднявся великий переполох і в Оренбурзі, й у столиці. Обручов, з страху, щоб той же самий Ісаєв, що зробив йому доноса, не післав разом із тим і шефови жандарів, до котрого в нього були не досить гарні відносини, та щоб не виявилася його прихильність до покараного, поступив службово над міру. Він не тільки зробив труса в Шевченка і, хоч там нічого злочинного не знайшлося, крім малярських причандалів, про що і так було звісно, але Шевченка, ще до кінця слідства, вислав в Орську фортецю.

Слідство велося так швидко, що почалося в квітні, а в початку червня справу подано вже до царя. Незабаром вийшла й резолюція: „рядового Шевченка за те, що не послухався царської заборони писати й малювати, зараз же посадити в суворий арешт і держати в арешті, доки не буде зроблено слідство про винуватих, що не доглядали за тим, щоб Шевченко не писав і не малював. Роблячи ж слідство, вважати, що начальник 5 баталіону і всі близькі начальники повинні бути покараними за те, що допустили недогляд над таким злочинцем, про попередню вину якого вони відали“.

Як раз коли робив слідство підполковник Чигир, Орлов писав: „Коли слідство, яке зробило військове начальство, нічого иншого не виявить, то досить з Шевченка й того, щоб він висидів в арешті, тільки треба строго впевнити йому, щоб він ні в якому разі не відваживався зрушити царську волю—себ то заборону писати й малювати, начальству треба загадати, щоб пильно доглядало за тим“. Затверджуючи се, і сам цар додав власною рукою: „в тому, що Шевченко ходив в цивільній одежі більше винуваті Шевченкові начальники,—треба, щоб їх за те покарано“.

Але, хоч такий наказ прийшов тоді саме, як Чигир скінчив слідство-

¹⁾ Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський. Т. II, ст. 37—38.

Й переконав ся, що „сей жовнір винен тим, що неважаючи на царську заборону, дозволив собі писати й малювати і часом носив цивільну одержу, ні в віршах, ні в малюнках, які одібрано в нього, нічого нема злочинного“, і значить, відповідно царському наказу, треба було випустити Шевченка на волю, Обручов ще подвоїв срок арешту й тільки $\frac{5}{17}$ вересня 1850 р. звелів випустити його з орського каземату та під вартою вирядити до Новопетровського форту, куди він і приплив 17 падолиста 1851 р.

VII.

Тут, спочатку, життя Шевченкове пійшло таке погане, як ще й не бувало до того. Його було віддано під пильнійший догляд ротному командирови, та ще після того, як добре намилили чуба його першим командирам, як би за потурання йому. Певне, при таких обставинах, та ще зовсім грубі неосвічені люди, між котрими він опинив ся тут, поводили ся з ним дуже зле. „Дядько пильно стеріг Шевченка; запопадливо побивав ся, щоб у нього не було ні олівця, ні паперу, щоб він нічого не писав, не малював. В казармі він очей не зводив з свого узника; а коли Шевченко виходив з казарми, чи на муштру, чи просто подихати свіжим повітрєм, „дядько“ трусив його, шукаючи, щоб у його ні в кишені, ні за пазухою, ні в чоботах, ніде инде не було ні паперу, ні олівця“ ¹⁾.

Не ліше від „дядька“ поводив ся й сам „ротний“ Потапов: він теж було „ні з того, ні з сього візьме і почне вивертати у Шевченка кишені, щоб заповнити ся, що нема у його олівця, чи паперу, чи чого-небудь написаного, або намальованого“.

Так йшло до літа 1852 р., коли Потапов змінив ся Косаревим, що був хоч і формалистом, але все ж не такою безсердечною людиною як перший. Тоді й комендант форту д. Масвський, сам чоловік старий, одинокий але добряга, дозволив йому хоч обережно, але все ж таки листувати ся з приятелями.

Ще поліпшало становище Шевченка, коли, після смерти Масвського, комендантом приїхав, на весні 1853 р., І. Усков, ад'ютант нового генерал-губернатора Оренбурзького графа В. О. Перовського. І він, і дружина його відносили ся прихильно до нашого поета, особисто ж привабили його діти, до котрих він, як казала сама пані Ускова, „просто листочком прилип“. Усков дуже полегшив становище Шевченка, і що до служби, і що до життя.

Як раз коли Масвський вже вмер, а Усков ще не приїхав, на весні 1853 р. Шевченко знайшов десь біля форту добру глину та алебастру, придатні до ліплених робіт, и хотів заходити ся коло виліплювання фігур.

¹⁾ Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський. т. II, ст. 63.

Але поки коменданта не було, начальство того часу ніяк не могло вирішити питання, чи можна дозволити таке заняття, чи треба вважати і його за працю, заборонену царем. Коли приїхав Усков, він разом вирішив се питання простими словами: „що не заборонено, те дозволено“.

Дуже підбодрив ся Тарас, знайшовши спосіб працювати над штукою без заборони і жваво взяв ся до скульптурної праці. „Тепер отсе з нудьги захожу ся коло скульптури, писав він до Семена Артемовського 15 червня 1853 р.; але, Боже, як нікчемно захожу ся біля отсїєї нової для мене штуки: у казармі, де містять ся ціла рота жовнірів, а про модель нема що й казати: Бідолашні заходи!.. Я виліпив був з гіпсу, пише він далі, невеличкий барелєф і хотів один примірник послати до тебе, та не відаю, чи доведе почта таку хрустку річ; отсе раз, а друге те, що соромно посилати в столицю таку нікчемну річ, як мій первісточок-барелєф. А от, як дасть Біг вивчу ся, та виліплю другого, дак тоді вже заллю його стеарином та пошлю до тебе. Я чув, додає він, що граф Толстой¹⁾ захожував ся спробувати виливати медалі з гуталерчу. Спитай у Іохима²⁾, чи не відомо йому, яких добутків досяг граф Толстой? От би добре було! я б і собі придбав гуталерчу тай заходив ся б виливати свої твори убогі. Я вже міркував собі спорудити невеличкий гальваноплястичний апарат. Так що ж! У великому місті Астрахані, опріч кумису та тарані, нічого не можна достати, навіть горшка неподивяного, неминуче потрібного в сїй справі, а про дрїт міді в Астрахані й не чули. От місто, дак місто“.

Так він шукав усяких способів репродукції, щоб можна було зберегти ті річі, але даремне, і жадна з них не дійшла до нас; з листів і споминів про нього ми знаємо, що він виліпив Христа, мордованого жидами; киргиза, що грає на домрі, а біля нього жінка товче просо, а двох діток грають ся, коло кибітки лежать теля і дві кози. Близький до того малюнок зберіг ся. Ще було якесь „Тріо“ і ще чимало інших праць. Але всі вони знищили ся й загубили ся та побили ся на шматочки—так кінчає ся всяка звістка про них. Воно й зрозуміло, коли се гіпсові чи глиняні річі, що треба було перевезти так здалека.

Усков ще приміркував і новий спосіб попрохати дозволу й на малювання, а саме от який: щоб Тарас прохав дозволу собі малювати олійними фарбами запрестольну ікону в Новопетровську церкву. Скоро би начальство дало той дозвіл, то фактично й уся заборона малювати зникла б, а потім можна було б знищити її мабуть і офіційально. Сам комендант вдав ся 7 січня 1854 р. до Оренбурга з сим проханням, але звітїля знову прийшла відмова, яку Шевченко прозвав „катастрофою“. „Остання невдача так мене приголомшила, пише він до Залєського, що я згубив усяку надію хоч на аби-яке поліпшення моєї долі гіркої після отакої катастрофи. Вона справді про мене катастрофа“.

Все ж таки, перебуваючи багато часу в Ускових, Шевченко тамо

1) Гр. Хв. Петр. Толстой, віце-президент Академії й відомий скульптор.

2) Іохим Карл Іванович, скульптор, товариш Шевченка по Академії.

міг малювати й дійсно малював, чому свідчать і малюнки, котрих чимало збереглося з того часу. Навіть коли під кінець літа 1854 р. приїхав ревізувати Новопетровський форт генерал Фрейман, то Усков не побояв ся начати з ним розмову про Шевченка й показати йому малюнки, що зроблено нишком. Фрейманові ці малюнки дуже сподобали ся, так що одну акварель „Ніч“ художник навіть подарував йому. Звістно, Ускову відомо було, що за людина Фрейман, і дійсно сей останній, звернувши ся до Оренбурга, заходив ся, щоб Шевченка зроблено було унтер-офіцером, що поліпшило б його долю. Але й тут була нова невдача.

VIII.

18 лютого 1855 р. вмер вже й цар Микола; нове царювання начало ся багатими та великими амнестіями, але минуло воно тільки нашого Тараса; так саме минула й коронація.

Коли граф Хв. П. Толстой, віце-президент Академії Штуки звернув ся до президента сієї Академії, великої княгині Марії Миколаївни, сестри нового царя, щоб вступити ся за долю художника, вона рішучо відмовила. Тоді він сказав:—коли ви не можете, то я сам зверну ся з проханням до царя!—Хиба ви збожеволіли, казала вона ¹⁾. І дійсно, не дивлячись на такі відношення до сієї справи навіть сестри царя, граф Толстой виявив певну громадську відвагу, і вона завершила ся повним успіхом,—17 квітня 1857 р. амнестія була підписана, але ще не скоро страждання його скінчили ся, ще довело ся йому потомити ся аж до серпня.

Тут, коли муштра вже мало його торкала ся та близька була надія опинити ся на волі й працювати до схочу над штукою, він почав усе більш і більше розмішляти про своє становище, обмірковувати, до чого тепер він більше здатен.

„Про живопись тепер мені годі й думати, лише він ²⁾. Се походило б на віру, що на вербі виростуть груші. І перше не було з мене путящого живописця, скромно додає він, а тепер і поготів. Хоч який нехай великий віртуоз, а десять років непрацювання, спроможуть ся зробити з нього звичайного корчемного музику. Значить, про живопись нічого вже мені й гадати. А гадаю я цілком віддати ся самій лишень гравюрі акватінта ³⁾. От тому-то я й думаю побут свій матеріальний обмозкувати до краю та взяти ся нильно до отсієї-о гравюри. Поміж сією працею робити малюнки сепією з творів знаменитих художників,—малюнки для будучих естампів.

¹⁾ Так оповідала й у розмовах, і в усіх своїх друкованих споминах дочка графа К. Хв. Юнге.

²⁾ Записки Шевченка, ст. 28.

³⁾ Шевченко завше називає свої гравюри акватінтою, хоч дійсне він гравюрував тільки офорти. Дійсне, він каже тут про малюнки сепією для сих гравюр,—мабуть він бажав зайняти ся акватінтою, але потім знову звернув ся на офорт.

На мою думку: на се досить буде двох років; а тоді вже переберу ся на дешевий хліб до своєї любої України і там вже візьму ся робити естампи“. „З усієї гарної штуки мені тепер більш за все подобаєть ся гравюра, тай не без приводу стати добрим гравільником—значить ширити в громаді прекрасне, поучаюче, значить ширити світ істини, значить бути угодним Богові і користним для людей. Коли б не гравільників чудодійний різець, так яка б велика сила гарних творів, досяглих тільки для богатирів-дуків, не виходило б з хмурих галерій! З часом я гадаю ще, опрiч зписків з творів майстерних, пустити в світ гравюрою акватінтою і власну дитину: „Притчу про блудного сина“, прилажену до сучасних норів крамарів“.

Теж саме писав він і в листі до графа Хр. П. Толстого: „Живописцем-творцем мені не дано бути: про таке щастя було б нерозумно й гадати; але ж, коли прибуду до Академії, так з допомогою Божою та добрих і освічених людей стану гравільником *l'aqua-tinta*. Уповаючи на Божу ласку і запомогу, та за вашими порадами і прихильністю, сподіваю ся зробити що небудь достойне возлюбленої штуки. Через гравюру ширитиму славу славетних малярів; розповсюжуватиму поміж людей смак і любов до доброго, до прекрасного. Отсе моя молитва чистійша і вгоднійша чоловіколюбцві-Богу, отся моя спроміжна і безкористна послуга чоловікови. Отсе моє єдине і неперемінне простованне. Сподівати ся чого більшого мені не можна“.

Та „Притча про блудного сина“, що тільки що було згадано—се найкоханніший твір Шевченка за той час.

Ще 8 падолиста 1856 р. Шевченко писав до Бр. Залеського ¹⁾: „Недавно мені на думку спало намалювати притчу про блудного сина, у звичаях і в натурі руського стану. Ідея сама надзвичайно поучаюча, а які душу роздираючі картини намалював я у своїх думках на сю справді моральну тему. Картини зложені до дрібниць (звістно в думках), і тільки б мені хоч які вбогі достатки, я б заkostenів на праці. Я мало не задоволен, що не маю тепер можливости почати працю. Ідея ще не визріла, легко можна б промахнутись; виношу, як ньенька свою дитину в утробі, сю безмірно ріжноманітну тему, а по весні, помолю ся Богови та розпочну працю, хоч би і в харалубці. Коли дасть Біг виповнити мою гадку, то на сю тему буде не малий альбом, та як би хоч колись пощастило мені видати його літографією, був би я найщасливішою людиною в світі“.

Через рік, як ми бачили, він вже сподівав ся награвірувати сі малюнки. „Розіслав я сю „Притчу“, пише він 26 червня 1857 р. ²⁾, на 12 малюнків. На папері вони майже ³⁾ що всі вже зроблені. Але біля них ще треба довго і пильно попрацювати, щоб зробити їх такими, якими можна перевести на мідь. Загальна думка доволі добре прилажена до грубіянського нашого купецтва, але виконати її,— показало ся не по моїй силі.

¹⁾ „Кіевск. Стар.“ 1883, № 3, ст. 854—855.

²⁾ Записки, ст. 29—30.

³⁾ Себто 8 малюнків.

Треба на се ловкої, меткої, вірної, та головне діло—не карикатурної насмішки; певнійше мовити: треба драматичного сарказму. На се треба пильно попрацювати та порадити ся з людьми тямущими. Шкода, додає він, що отся коштовна ідея не прійшла в голову до небіжчика Федотова а він би з неї спорудив зграбну сатиру про наше темне, на-пів татарське купецтво. Мені здасть ся, пише він далі, що за нашого часу неминуче потрібно сатири і про наш середній стан, на-пів освічений. Тільки щоб сатира була розумна і шляхетна; отака приміром, як от „Женихъ“—Федотова, „Свои люди—сочтемся“ Островського та „Ривизоръ“—Гоголя. Наша середня молода громада походить на лінєвого школяра: зупинила ся вона на складах та без принуки й не хоче учити ся і не спроможеть ся переступити через одну дурну „тму-мну“. На вади і хиби нашої виспїи верстви не варто звертати увагу. Раз, що сей шар не великий; а друге, що його моральні недуги зостаріли,—маненькою сатирою тут не проймеш. Та з погляду національного наш невеличкий виспїий шар чи й має яку вагу? Здасть ся ніякої! Інша річ верства середня: се велика і на-лихо на-пів темна маса, се половина народу, се серце національності. От про його то й потрібна тепер сатира, та не суздальска притча про блудного сина, а шляхетна сатира, метка і зграбна. Я вважав би себе за найщастливішу людину в світі, колиб отсей мій несамовитий ледащо, отсей мій Блудний син вийшов добре; а я його приміркував так щиро, так чистосердешно“.

Хоч Шевченко пише про 12 малюнків, але можна думати, що їх й не було більш 8, тому що 10 мая того ж року він писав до Бр. Залеського: „Для „Блудного сина“ я змішував бістром з тушем і зробив ся кольор майже сепїї. Готових маю вже 8 малюнків; перших чотирьох ще не починав за браком моделі,—необхідно, щоб був типовий руський крамарь, чого тут не має. Я відклав се до Москви чи до Петербурга“. Таке їх число дійшло до нас, а ні з чого ми не бачимо, щоб він займав ся потім сією темою,—здасть ся, він більше вже не цікавив ся нею; хоч за час свого заслання писав навіть так: „Крий Боже від невдачі, то я й загину,—ідея дуже зрослась з душею мою“. Через що він так охолонув до неї, ніяк не міг я вияснити.

Ся „Притча“ виявляє нам Шевченка в новому освітлінні. Тут він з одного боку зближаєть ся до звістного англійського маляра Гогарта таї ще переважає його.

Гогарт дивив ся на своє завдання як на проповідництво, він бажав, подібно Гамлету в Шекспира „відбивати натуру в дзеркалі, виявити добродійству його власні риси, позору—його власний вид, часу його власний одевіт“. Малярство було лиш його мовою. Він давав у своїх картинах поучаючі комедії та драми, щоб ними потрясати та лагодити людей. Його картини—драми в н'яти діях завше кінчають ся перемогою добродійства та карою порока. Він сам казав про себе: „Я дбав про те, щоб трактувати свої теми, як драматичний письменник. Картина для мене—сцена; чоловіки й жінки—мої актори; їх рухи і вчинки теж німа сцена“.

Таке порівнянє до літературного трактування картин почасти пояснює ся тодішнім пануванням літератури в Англії. Там, де письменники брали собі теми з середнього шару народу, теж саме мусило зробити й малярство. Окрім того, такий напрям у малярстві об'яснює ся ще і демократизацією штуки за той час в Англії. Ранійше штука торкала ся тільки аристократів, тепер вона вийшла на великий шлях загально-народного життя; замість декільких естетів, вона почала служити народови, який бажав поучати ся з неї, як ще Григорий Великий казав: „Pictoribus eruditur populus“. Такі обставини в Англії породили Гогарта.

Він почав випускати серії картин з життя занепащених людей: „Життя гульця“, „Модний шлюб“, „Життя згубленої дівчини“, і т. п.

В останній з них невинна дівчина приїжджає з села в наймички; тут її спокушає жид-банкир, але потім покидає її; вона робить ся злодійкою і попадає у в'язницю; вийшовши звідтіля, вона єднаєть ся з розбишакою і кінчає своє невдале життя у гнізді распусты, товаришки її пють горілку на покришці труни, а пін, що прийшов одправити похорон, закликає їх на зальоти.

У „Житті гульця“ студент обіцяв гарній але вбогій дівчині одружити ся з нею. Несподівано вмирає його багатий дядько, і він починає гуляще життя. Від своєї коханої він бажає викупити ся грішми, але вона відрікаєть ся з погордою і чесно заробляє собі й дитині хліба. Він же швидко йде до погибелі між жінками та картами, але ще раз розживаєть ся, одружившись з багатою, але старою і одноокою жінкою. Після того він знову починає грати в карти, попадає в довгову в'язницю, куди за ним йде і дружина його. Коли вже остання його надія—драма, що він написав, не була прийнята до театру, і йому не було на що купити собі хоч пляшку еля, він збожеволів.

Хиба всі такі сцени не згадують нам „Блудного сина“? Навіть самий зміст має чимало спільного. Але ми знаємо, що Гогарт був цілком невідомим Шевченкови. Що ж породило сю спільність, що їх довело до однакових здобутків?

Що я казав, характеризуючи Гогарта, те саме як-раз і освітлює нам наше питання. Ми бачили, що тамо велику вагу мав літературний вплив на його штуку. Шевченко ж сам був письменник, та ще не аби-який, письменник геніяльний. Через те він далеко опередив не тільки малярів, але й письменників свого часу.

Не кажучи про Гогарта, що і в самій Англії стоїть самотнім, що тоді взагалі являло побутове малярство?

Навіть за кордоном, Тасар, Дангауер і Вірц писали по суті мелодраматичні сценки і не пішли далі романтичного напрямку в штуці. Що ж до петербурських малярів, то Венеціанов малював почищених, прибраних *peysants*, більше подібних до кецьких акторів, що грають селянські сцени, ніж до справжніх селян з їх буденним життям, що здавало ся тодішнім знавцям та цінителям штуки темою не тільки недостойною для маляра, але і образливою для муз і Аполона, все ще нерозривних із штукою.

Сам Федотов, так розхвалений російськими артистичними критиками та істориками штуки, не пішов далі змалювання купецького життя та веселих, майже карикатурних малюнків на сучасні пороки.

Інакше взяв ся до цієї справи Шевченко.

Перш усього він бере життє таким саме, як воно є, ні трошечки не причепурює, й не прикрашає своїх дієвих осіб. Він вмів знайти артистичну красу в тім вигляді, в яким вона з'являється мимо всієї гидоти його внішніх умов.

Потім, сам переживши багато лихих годин, і як кріпак, і як вязень, і як жовнір у засланні, він гаразд розумів усі такі обставини. Як пізнійше Достоевський після життя з каторжанами написав свої „Записки із Мертвого дома“ і познайомив нас із побутом сих каторжан і з їх типами, так ще ранійше за нього наш Шевченко намалював чудову ілюстрацію до тих „Записокъ із Мертвого дома“.

Перші чотири малюнки, як вже сказано, певно й не були зроблені, і самого змісту їх він ніде не оповів.

У першій сцені, що ми маємо, „Блудний син“, полуодягнений сидить коло корчми, з картами, біля нього пляшка з горілкою, гітара й шапки. На двох інших ми бачимо, як він п'ячить. Далі він сидить у лахміттях на кладовищі, мабуть на могилі свого батька. Ще далі він вже між розбишаками, на першій пляні лежить мертва людина, а він держить хреста, що певне зняв з небіжчика, і показує його товаришам-розбишакам, що сидять біля огнища.

Після того, він сидить із колодкою в роті, прикованою до стіни. Далі вже йде страшена кара шпіцрутами. „Треба бачити один раз єю страшенну муку, щоб ніколи не забути її, оповідає Д. О. Ровинський, що сам ще бачив її. Тисяча „бравих“ руських жовнірів, каже він, стоять двома шпалерами, око в око; кожному дасть ся в руки кий-шпіцрутен; жива „зелена вулиця“, тільки без листя, весело ворухить ся і малячить в повітрі. Виводять злочинця, обголеного до пояса і привязаного за руки до двох рушничних прикладів; попереду два жовніри, що дають йому посувати ся наперед лиш тихо, щоб кожний шпіцрутен мав час лишити слід свій на його „шкурі“; позаду везуть труну. Приговор прочитано; розлягаєть ся зловісна тріскотня барабанів: раз, два... і цвічає зелена вулиця, направо й наліво. В кілька хвилин тіло вкриваєть ся зпереду і ззаду широкими рубцями, червоніє, синіє, летять криваві бризки“...

Шевченко вибрав момент приготування до кари. Злочинець роздягаєть ся, тут же стоїть відро, де намочують шпіцрути.

На останньому малюнку, ми бачимо Блудного сина, як після кари його закували враз з другим злочинцем у спільні кайдани. Туто вже не так фізична, як моральна мука. Се поневольне товаришуваннє, що силус проти волі згожувати всі свої вчинки з бажаннєм і вимогами иншого, може змучити людину гірше фізичного болю.

Тут до речі згадати, що Шевченко не спинив на сій серії своїх малюнків з побуту „зневажених і ображених“. Ще в Академії він малює

хлопчика-жебрака, що ділить ся шматком хліба з собакою, відзначаючи внутрішню красу душі хлопчика, який сам напівголодний спроміг ся погодувати ще иншу істоту. Живучи проміж киргизами, він малює їх просте життя: як вони гріють ся біля вогню, як вони мелють собі хліба на ручних жорнах, як тішать своє вухо примітивною музикою. Після заслання він не тільки намалював, але й вигравірував „Сама собі господиня“, де змальовано одну з тих покриток, що були улюбленою його темою в поезії. Вона, що дійшла вже до повного упадку й усім належить, нарешті тепер, вернувши ся до хати, хоч не на довгий час, а стала сама собі господиня. Якого глибокого жалю й думки завдає сей малюнок!

Тай у літературі Шевченко не самими покритками обмежив ся в сім напрямі. Хиба не того самого „Блудного сина“ бачимо ми хоч би в його „Безщаснім“ чи в „Близнецах“?

Таким робом, як вже сказано, Шевченко в своїх малюнках попередив на цілі десятиліття російську літературу, тоді як взагалі, завжди та усюди, малярство йшло позад літератури, а в малярстві переважив англійського маляра Гоґарта, тому що в останнього вся штука була зведена тільки на мораль, чого не можна сказати про Шевченка, який намалював багато річей без усякої тенденції.

IX.

2 серпня 1857 року, в 9-ій годині в вечері, Шевченко покинув нарешті Новопетровське і проплавав три дні по морю та по одному з численних рукавів Волги, на вельми хиткому човні рибальському, в вечері о годині п'ятій, 5-го серпня приплив до Астрахані ¹⁾. Звідтіля поїхав він пароплавом із одним своїм старим знайомим, власником того пароплаву, О. О. Саложниковим, і багато малював красвидів та портретів спутників, усяк раз як приставали до берега. 19 вересня прибув він у Нижній-Новгород, и тут йому несподівано довело ся затримати ся аж до 8 березоля 1858, себто більше шістьох місяців, із-за причепки його булого баталіонного командира.

Тут, хоч життя його було далеко не так погане, як ранійше, але все ж таки не весело було припинити ся на дорозі: „тепер,—писав він до М. С. Щепкина,—я в Нижнім-Новгороді на волі, та на такій волі, як собака на привязі“.

Тут він багато малював і портретів, і красвидів, особливо стародавніх церковів.

Тоді ж звернув ся до нього Куліш от таким дуже цікавим листом: „Колись,—пише він ²⁾,—ти малював „Живописну Україну, і нічого з того не вийшло, а хоч би й вийшла яка тобі користь грошова, то все-ж ти

¹⁾ Записки, ст. 92.

²⁾ Ч а л ы й, М. К. Живнь и произведенія Тараса Шевченка. Кієвъ. 1882, ст. 122—123.

був послухач панський, а не людський: людям не було-б ніякого діла до твоєї „Живописної України“,—не змогли-б люде за дорожнечою до неї докупить ся. Тепер же сам бачиш, що панський вік кінчасть ся, а людський починасть ся,—то сама година поміркувати, як-би людям помогти духом у гору піднятись. От же я тобі дам добру раду: накидай ти пером де що з нашої історії і попідписуй найкращі вірші з дум і з свого таки компоновання. Сі твої рисунки ми виріжемо на дереві, одпечатаєм і розрисуєм фарбами трошки краще од лубочних картинок московських. Ціна буде їм по 2 і по 4 шаги, і будуть вони наліплюватись у кожній хаті замість московсько-суздальського плюгавства, і буде старе й мале на їх дивитись, і от-ті підписи вичитувати,—і розійдеться ся по Україні наше „слово забуте“, наше слово тихо-сумне, богобоязливе, і воскресить воно не одну душу,—і малà твоя праця станеть ся з часом причиною великого діла, всесвітнього,—душа моя чує... Я й сам понарисовав би, та в мене тії абриси не будуть так характеристичні, як у тебе. Ти як ні поведеш пером, то все воно закорлючить ся по художницьки.. А треба, щоб дітвора, дивлячись на сі картинки, набиралась доброго смаку. Велике, велике виросте з того добро на Україні, далєбі! Отже, брате, не гай часу і не откладуй сеї праці ні на один день. Вельми благе і достойне діло“.

Але певне Шевченко не міг взяти ся за таку роботу. Він навіть відрік ся намалювати де що з „Чорної Ради“, тому ж таки Кулішеви: „нема моделі, писав він ¹⁾), нема нічого перед очима нашого українського, а брехать на старість не хочеть ся. Не хочеть ся рисовать так, аби-то“. Так і загинула така приємна ідея.

Нарешті, 23 березоля 1858 р. Шевченко приїхав у Петербург, мало не через 11 років після того, як зневолено покинув його.

Трошки відпочивши душею між приятелями та улагодивши помешканє, Тарас узяв ся за працю,—не забув він своїх бажань про гравюру. 3 мая вже спинив ся на ескізі Мурильо „Свята Родина“, що в Ермітажі. „Простосердий, гарний твір, пише він ²⁾). Я не бачив з таким змістом картини, щоб до неї так припадала назва, як до геніяльного ескіза Мурильо“.

Тут взяв ся подати йому свої услуги відомий гравірю того часу Йордан, показав йому новіші заходи коло сього роду гравюри та висловив охоту помогати йому усім, чим спроможеть ся; але не думаю, щоб ся запомага мала для Шевченка велику вагу: перше Йордан сам працював не над тим родом гравюри, та й взагалі був гіршим гравірюником ніж Шевченко, але як раніше, так і тепер головним вчителем Шевченка лишив ся той самий Рембрандт, до котрого він і звернув ся після сього ескіза, і награвірював його ермітажний твір „Притча про виноградний сад“ і ще з трьох Базановських копій з Рембрандта ³⁾): портрет Рембрандта (Ва. № 23),

¹⁾ Лист Шевченка до Куліша, 4 січня 1858 р.

²⁾ Записки, ст. 200.

³⁾ Ровинскій, Д. А. Подробный словарь русских гравировъ. Спб. 1895, ст. 1177.

Лазарь Клап (Ва. 171) і Поляка з шаблюкою і ціпком (Ва. 141). Окрім того він певне думав вигравірувати і його ж таки картину „Смерть Богородиці“, тому що до нас дійшли два малюнки з цієї картини.

За сю „Притчу про виноградний сад“ зараз із гравюрою з картини І. Соколова „В шинку“, Академія штуки дала Шевченкови 1859 р. звання „академика гравірування на міді“.

Ще він награвірував за той час копії з картин О. І. Мещерського „Дуб“, М. Лебедева „Гай“ і Брюлова „Вірсавія“ і з власних творів: „Верба“, „Старець на кладовищі“, „Сама собі господиня в хаті“, „Спляща жінка“, „Дві дівчини“, п'ять автопортретів і п'ять портретів.

Що до гравюри, то треба додати, що тут погляд на Шевченка тільки один: усі визнають його за найліпшого офортиста.

Але він не обмежив ся самою гравюрою, як думав на засланні. Він багато малював олівцем і де-що олійними фарбами і аквареллю. Тут були і портрети, і автопортрети, і історичні теми—як Хмельницький з сином перед Кримським ханом, Смерть Хмельницького, Мазепа й Войнаровський, Смерть Мазепи, і побут, і красвиди.

Тільки не довго, на жаль, довелося йому попрацювати: великі невзгоди й тяжкі злидні життя зломали його здоровля. Він встиг ще побачити свою любу Україну, але від падолиста р. 1860 став він нездужати, а 26 лютого „замовк неборака“, на віки замовк!..

Х.

При розгляданні творів Шевченка, насамперед мимохіть вражає дивна різнородність його таланту: нема такої галузи малярства, в якій би він не працював,—тут бачимо і релігійні твори, і історичні; маємо чимало портретів і, нарешті, такі теми побутового малярства, де він, як ми бачили, так далеко випередив свій вік.

На перекір думкам д. Русова ¹⁾ й д. Кузьмина ²⁾, між його поезією, з одного боку, і малюнками з другого, багато аналогії. І там, і тут, він усе той самий щирий син України, що виріс серед її широких степів із віковічними могилами, під південним небом із яркими зірками, з ясним місяцем, під шум Дніпра-Славути, під ніжні зворушливі пісні народні. Україна передала йому все своє горе і всі бажання, всі свої спомини про дні минулі й надії на кращу будучину. І Шевченко вбрав се і так глибоко заховав у душі своїй, що ні довгі роки примусової розлуки, ні які сторонні впливи не викреслили з його душі найменшої рисочки сеї багатой

¹⁾ Русовъ А. Коллекція рисунковъ Т. Г. Шевченка. „Кіевск. Стар.“ 1894 № 2, ст. 190.

²⁾ Кузьминъ Е. М. Т. Г. Шевченко, какъ живописецъ и граверь. „Искусство и худож. промышленность“. 1900, ст. 71.

снадщини, і за тисячі верстов від своєї неньки—України, в усім, що тільки виходило з-під його пера, олівця або пензля яскраво видно сина Вкраїни.

Як поет, він і самі сюжети своїх творів, oprіч небагатьох, брав з рідного побуту або з рідної історії. Становище ж його як маляра було трохи инакше. Поет, відірваний від рідного краю, ще довгий час може жити тими образами, які глибоко відбили ся в його душі ранійше. Маляр же, надто маляр реаліст, яким був Шевченко, мимоволі мусить брати свої сюжети з життя й природи, що його окружає. Той запас вражінь, що він ховає в душі своїй може впливати лише на вибір сюжетів, наводити його на такі, що більше-менше мають звязок із споминами, котрі його хвилюють, з його світоглядом, з його завданнями, та проте саму натуру він повинен брати з свого оточення. Ось через що і в Шевченка, в усіх його працях до заслання ми бачимо Вкраїну; а під час його заслання—сцени з життя киргизів і жовнірів та види природи, що його оточувала. Але й сі останні він проте передає нам з особливого погляду. Одначе, скоро він знов опинив ся в рідному краю, то зараз же знов взяв ся за рідні сюжети.

Почнемо поперед із красвидів. Се не накопичені, піде не стрічані в такій комбінації красиві краєвиди, як у псевдокласиків, і не рабська копія кожного листочка, кожної травинки, як в де-яких пізнійших реалістів. Він малює натуру, як вона єсть, ані трохи не „підправляючи“ її, але вміє розглядіти в ній якусь ідею, заложену в кожному данім мотиві й передати се в своїм малюнку. Як і Гете, Шевченко жив одним життям з природою, розумів шепотання струмочків та шепіт листочка, шумливе колихання травиці. Розглядав же він тут теж саме, тим самим оком, як розглядає се нарід український. Тут почуваєть ся якийсь сум, навіть у найрадіснійшим красвиді. Як сам він казав:

„І все те, все те радує очі,
А серце плаче, глянуть не хоче“ 1).

Як він у своїй поезії вмів у двох-трьох словах дати цілу чарівну картину:

„Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє...“

так мало слів, але така чудова картина! — так і в малюнках він умів вибрати такий пункт для погляду, таке зробити освітлення, в таких небагатьох рисах уловити всю красу, всю поезію даної місцевости, яка часом здавала ся б, на перший погляд, навіть невдачною для сеї мети, як наприклад „Хрести могильні в Суботові“, вмів, зостаючись строгим реалістом, підняти ся до чудової поезії! Дуже важко сказати, чим краще й поетичнійше малює він натуру: словом, чи пензлем або олівцем!

Про портрети його треба казати, що не всі вони належать до нашої студії тому, що багато з них зроблено чи щоб заробляти гроші, чи щоб задовольнити якогось приятеля. Але такі з них, що він сам малював,

1) „Соп“.

власною охотою, виявляють його як першорядного портретиста. Згадуємо, наприклад, портрети кн. М. В. Рєпніна, обидва Лазаревських, невідомої добродійки з хлопчиком, де-котрі автопортрети й інші,—тут не треба й знати тих осіб, з яких вони змальовані, щоб бути певним в їх подібности: так артистична правда світить ся в них. Вдивившись у сі обличчя, здасть ся, можна написати навіть характеристику їх.

Оборонець „зневажених і ображених“ і покриток, у своїй поезії, і в малярстві, як ми вже бачили, він дає нам цілу серію малюнків такого змісту. Пригадуємо „Притчу про блудного сина“, „Сама собі господиня“, сцени з життя киргизів і т. д.

Менш усього нам відомі його релігійні твори, тим більше, що головна кількість їх була виконана для церкви в маєтку Лизогубів і згоріла. Але і в них, як ми теж бачили, він цілком нехтує традиції, як ще ніхто до нього. Окрім того, і тут велика аналогія його малярських творів з його поетичними творами. Візьмемо хоч його „Розп'яте“. Що йому дає ту ідею? „Новий Завіт, пише він ¹⁾, читаю я з побожним трепетом. Через се читанне мені спало на думку списати серце Матери, Пречистої Діви, Матери Спасителя“.

Чи ж не повна вся його поезія як-раз найкращими високо-драматичними оповіданнями про страждання нещасливої матери?! Досить нагадати „Наймичку“, „Неофітів“, або ще ліпше „Марію“, де та ж сама Мати Христа, коли розп'ялась її єдина дитина, „упала на землю труном“.

Проф. Хв. Є. Корш, характеризуючи Шевченка як поета ²⁾, каже: „Шевченко був людиною, зглядно, неосвіченою, і в усякому разі культурні наверсткування ніколи не мали змоги побороти тієї народної стихії, котру він виніс із села, з свого дитинства. Він зостав ся цілком вірним народному побуту, народним поглядам, народному методу вислову“.

Так саме треба сказати і що до малярства. Тут він був теж людиною не більш освіченою тому, що коли він і пройшов курс академії штуки, то се було вже пізно, а скоро він скінчив його, мало не зараз його було заслано й зовсім відрізано від усього художнього світа—він не міг продовжати свого образования по малярству. Але так тут, як і в поезії, через се нічим не поборолася та „народна стихія, котру він виніс із села“, через се, як ми бачили, він ще за час вчення почав проявляти свою самостійність, помімо того, що вплив на нього йшов від такого великого артиста, як Брюлов, який у свій час мав вплив мало не на все російське малярство, і думаю, я не помилю ся, коли скажу, що наш Тарас був сам один з усіх учнів Брюлова, що не піддав ся його впливови.

Я певен, що прийде час, коли ще оцінять і малярські твори Шевченка і побачать, що і тут—як маляр, Шевченко був тим саме „апостолом правди“, що він не ухилив ся від тої високої ідеї—любви до людсь-

¹⁾ Лист Шевченка до княгині В. М. Рєпніної, 7 березоли 1850 р.

²⁾ Корш Х. Шевченко серед поетів славянства. „На спомин 50-х роковин смерти Тараса Шевченка“. М. 1912, ст. 65.

кости, яка червоною ниткою проходила крізь усі його твори; він завжди і в усім горяче повстає проти кожного гніту людського духа, кличе до любови до всіх слабих, чи то діти, чи то люди, яких доля пригнітила— всі вони однаково знаходять у нім свого горячого оборонця, який береться за перо, чи за пензель—що в ту хвилину в нього в руках. А жадні авторітети, які б вони ні були могутні, не зможуть примусити його творити інакше, ніж се склалося в його власній душі. Так власне творить і народ, виливаючи в своїх творах те, що склалося в його душі. Та як великий Вагнер казав про твори Есхіла й Софокла, що вони сотворені Атенами, так і ми з повним правом можемо тепер сказати: всі твори нашого „батька Тараса“ були творами України.